

М. П. ТИРИНА. ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

Аналізуються покоління прав людини в традиційній класифікації, розглянуто різні погляди щодо віднесення прав людини до того чи іншого покоління. Висловлена думка, що науковий та технологічний прогрес, особливо в області медицини, генетиці, біології та хімії відкривають багато можливостей та ставлять багато проблем для нас. Так, в теорії права ми можемо казати про нове покоління прав. Автором опрацьовано підстави для виділення четвертого покоління біологічних прав з урахуванням історичного розвитку.

Ключові слова: розвиток генетики, медицини, біології; права людини; четверте покоління прав; біологічні права.

Приведены поколения прав человека в традиционной классификации, рассмотрены различные взгляды касательно отнесения прав человека к тому или иному поколению. Высказано мнение, что научный и технический прогресс, особенно в области медицины, генетики, биологии и химии открывают много возможностей и ставят много проблем для нас. Так, в теории права мы можем говорить о новом поколении прав. Автором обработаны основания для выделения четвертого поколения биологических прав с учетом исторического развития.

Ключевые слова: развитие генетики, медицины, биологии; права человека; четвертое поколение прав; биологические права.

At the article presents the generations of human rights in the traditional classification, discussed different views on the inclusion of human rights to one or another generation. Suggested that scientific and technological progress, especially in the area of medicine, genetics, biology and chemistry gives a lot of possibilities and raises a lot problems for us. So in theory of law we can speak about new generation of human rights. The author elaborated the reasons for the selection of the fourth generation of biological rights in view of historical development.

Key words: the development of genetics, medicine, biology; human rights, the fourth generation of rights, biological rights.

Права людини, як зазначає Ю. Шемшученко, – історично мінлива категорія, яка еволюціонує разом із суспільством та державою¹. Багатогранність людини породжує невичерпність її прав. Разом з людиною, її рівнем розвитку та значенням у соціумі постійно змінюються і її права, їх пріоритети. З урахуванням зазначеної мінливості правова наука повинна завжди бути готовою для будування сталої системи прав людини та громадянина. Актуальність вивчення проблеми мінливості поколінь прав людини та громадянина полягає, перш за все, у великій ролі систематизації останніх, їх гарантованості, забезпеченості та правовій реалізації. Традиційним і сталим на сьогоднішній день в теорії прав та свобод людини є виділення трьох поколінь прав, які продовжують свій розвиток, при цьому співіснують разом. Кожний наступний період «відкриває» нову сторінку життя прав людини, та «не закриває» усіх їх старих проблем².

Покоління прав людини вивчали та аналізували М. Абдулієва, С. Алексєєв, В. Басік, Л. Глухарєва, Р. Кравченко, П. Рабінович, В. Крусс, М. Лаврік, А. Ковлер, О. Старовойтова, О. Солнцеv, О. Аврамова, О. Жидкова, О. Тарас'янци тощо.

© ТИРИНА Марина Петрівна – аспірант кафедри конституційного, адміністративно-го та міжнародного права Маріупольського державного університету

З метою формування єдиного погляду на сучасні покоління прав людини, постановки проблеми навколо тенденцій розвитку останніх пропонуємо розглянути їх у традиційній послідовності з урахуванням проблем, що виникають через мінливість їх пріоритетності.

Першими почали розвиватися громадянські та політичні права, які відбивають, так би мовити, негативну свободу – зобов'язують державу утриматись від втручання у сферу особистої свободи, і, навпаки, створити умови участі громадян у політичному житті. Це – право на життя, право громадянина на свободу думки, совісті, релігії, на рівність перед законом, на участь у здійсненні державних справ, свободу і безпеку особи, тощо. У будь-якому випадку зазначені права інтерпретуються як невідчужувані, такі, що не підлягають обмеженню. Розвиток такі права отримали в період встановлення юридичної рівності. Деякі західні фахівці схиляються саме ці права розглядати в якості власне «прав людини», вважаючи, що права другого та третього покоління є усього лише «соціальними зазіханнями», тобто не стільки правами, скільки привілеями, спрямованими на «перерозподіл національного доходу на користь соціально слабких»³.

З науково-технічним прогресом XIX ст., з переходом суспільства від традиційних до ліберальних цивілізацій, які потребували гуманістичного складу лібералізму з забезпеченням гідного рівня життя людей та соціальної спрямованості держави починають формуватися права другого покоління, які спрямовувались на боротьбу народів за покращення свого економічного рівня, підвищення культурного статусу. Це, так би мовити, позитивні права, які не можуть реалізуватися без організаційної та інших форм діяльності держави, а саме: право на труд, відпочинок, освіту, соціальне забезпечення, медичну допомогу. Здебільшого такі права були лише декларативними, прикладом чого є Конституція СРСР 1936 р., однак все рівно відіграли велику роль у будіванні концепції прав та свобод людини та громадянина.

Відносно третього покоління прав – у теорії співіснують багато теорій. Взагалі – то, сама ідея таких прав почала формуватися через загострення глобальних світових проблем після Другої світової війни. На думку О.А. Лукашевої, особливість цих прав полягає в тому, що вони є колективними та можуть реалізовуватися спільністю (асоціацією)⁴. Такої точки зору притримуються більшість науковців, так, наприклад, К.Васюк до третього покоління прав відносить тільки колективні права, засновані на солідарності: право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, територіальну цілісність, суверенитет, позбавлення від колоніального пригноблення, право на гідне життя, на здорове природне середовище, на загальний спадок людства, на комунікацію⁵. Однак існують і інші точки зору. Так, С.В. Поленіна вважає, що третє покоління прав людини охоплює права (спеціальні права) тих категорій громадян (дітей, жінок, молоді, людей похилого віку, представників національних та расових меншин та ін.), які за соціальними, політичними, фізіологічними та іншими причинами не мають рівних з іншими громадянами можливостей здійснення загальних для всіх людей прав і свобод, і через це потребують підтримки і держави, і міжнародного співтовариства⁶. Однак, як слушно підмітила А.М. Головістикова, головне заперечення проти легітимациї таких прав у якості прав людини пов'язане з небезпекою розмивання вихідної ідеї природних прав, якими всі люди володіють однаковою мірою⁷.

Більшість поглядів представників правової доктрини так і зупиняються на виділенні зазначених трьох поколінь прав людини. Та чи буде вона повністю захи-

щеною від усіляких зовнішніх зазіхань в сучасній державі при гарантуванні вище вказаних прав? Сьогодні ми стикаємося з людиною нового покоління. Сучасний світ опинився у столітті біотехнологій. Під впливом глобалізації, науково-технічного прогресу, особливо в області інформатики, медицини, генетики, клонування, трансплантації, перелік прав все більш поширюється. З розвитком цивілізації людина підкорила собі майже всі сфери життя суспільства. У сучасних умовах наукові дослідження все більше концентруються в галузі генно-інженерної діяльності. Високий рівень розвитку таких питань дозволяє вирішувати багато соціально-важливих проблем, які виникають в різних сферах життя людини. Разом з тим, масштабні дослідження в області генетики, біології та медицини несуть за собою необмежену владу над людиною, породжують цілий ряд проблем, перш за все – правового характеру.

Ще П. І. Новгородцев помічав, що «час від часу поняття повинні перевертатися, щоб могло розпочатися нове життя»⁸. Це добре демонструє сфера прав людини. Можна сказати, що сьогодні наукові пошуки в області прав людини знову відкриваються завдяки розвитку науки, техніки, виробництва. Однак науково-технічний прогрес має свої позитивні та негативні риси. З одного боку, розвиток науки та техніки приніс покращення рівня життя, нові робочі місця, але з іншого боку, досягнення медицини, генетики, біології та хімії поставили суспільство в якісно інший стан⁹. Тобто, людство опинилось на новій стадії розвитку, у зв'язку з чим вже давно виникла необхідність опрацювання нового – четвертого – покоління прав, які стануть викликом XXI ст., коли мова піде «про виживання людства як біологічного виду, про збереження цивілізації, про космічну соціалізацію людства»¹⁰. Ще в 1996 р. О.П. Семітко припустив, що необхідно виділити четверте покоління прав, до яких він відніс права людини, пов'язані із здійсненням абортів, евтаназії, інші такі ж правомочності¹¹. М.П. Авдєєнкова обґрунтовує таку категорію як «право на фізичну свободу»¹². Деякі, наприклад, Г. Б. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство, на евтаназію. При цьому, евтаназію та самогубство розглядає як елементи права на смерть¹³.

За поглядами Ф.М. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами в сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в області біології¹⁴.

Ю.А. Дмитрів до четвертого покоління прав відносить лише інформаційні права та технології¹⁵. А. Б. Венгеров називає четверте покоління правами людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права, тощо¹⁶. Інші пов'язують їх с правами щодо біомедичних досліджень чи правами, які з'являються з розвитком науки¹⁷. Заслугує уваги російська доктрина, яка виділяє особистісні (соматичні) права, як права людини розпоряджатися своїм тілом, в тому числі клонувати¹⁸.

Ця різноманітність поглядів свідчить як про актуальність, так і про невизначеність світової доктрини щодо єдиної системи прав людини.

Деякі з зазначених підходів є занадто вузькими, деякі – не відповідають сьогоdnішнім умовам розвитку суспільства, зловбоденній необхідності, інші – поєднують права третього покоління з четвертим, тому ми пропонуємо у якості четвертого покоління прав виділити біологічні права людини та громадянина. Біологічні права (від грецького *вЯпу* (*bios*) – життя, *логпт* (*logos*) – слово; наука) – це права,

які визначаються біологічною структурою організму людини, його біологічними потребами. Не можна казати, що такі права з'явилися тільки сьогодні, в умовах розвитку генетичних, медико-біологічних експериментів, що ці права властиві безпосередньо людині нового покоління в сучасній державі. Навпаки, ідеї права належать до природних, ідея яких виникла в Голандії в XVIII ст.

Перші зазіхання на біологічні права виникають разом з першим медичним експериментом на особі. А. П. Зільбер зазначає, що клінічні експерименти різного ступеню складності проводилися з тих пір, як існує медицина, яка починається з магічних обрядів. І колдуни, і жерці, які лікували в храмах, і стародавні лікарі зі спеціальною медичною освітою помічали у своїй свідомості ефекти, отримані від випадкових лікарських засобів, і закріплювали їх додатково перевіркою¹⁹. Однак в ті часи необхідність відокремлення біологічних прав була лише поодиноким. Найбільшу актуальність через незахищеність людини в зазначеній сфері та нехтування фізіологічною цілісністю такі права набувають з XX ст., з початком якого людство починає усвідомлювати, що без експериментів на людині медицина розвиватися не може. Найяскравішими у сфері порушень біологічних прав людини були часи другої світової війни, коли на в'язнях фашистських концтаборів проводилися наукові дослідження, про які світу стало відомо в ході Нюрнберзького процесу. Проводили дослідження з відмороження, газової гангрені, заміщення крові, променевого захворювання, бактеріальної зброї та ін.¹⁹

В основу сучасної концепції прав людини, коли серед їх різноманіття виділяють біологічні, покладено новий підхід до особистості як до природної істоти та суб'єкта правового статусу. Це знайшло своє відображення перш за все в тому, що деякі з біологічних прав починають висвітлюватися в законодавчих актах держав, в той час, коли, ще в недалекій соціалістичній доктрині права особистості взагалі не визнавалися. Але це лише поодинокі випадки, які обмежуються здебільшого декларативними принципами, через що і виникає багато проблем у сфері практичної реалізації прав людини та громадянина, які є, фактично, незахищеними. При цьому, запропонований єдиний підхід до категорії поколінь прав людини буде сприяти відпрацюванню та побудові єдиної узгодженої сістеми прав, що в свою чергу допоможе у закріпленні на законодавчому рівні механізмів реалізації, гарантованості останніх.

О.Ю. Малінова припускає, що «можливо, на обрії п'яте чи шосте покоління прав...»²⁰. Однак вкрай важливим залишається ще четверте, оскільки вразі його незбереження, незахищеності п'яте та шосте покоління вже зовсім не знадобляться.

1. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: моногр. / Кол. авт.; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К., 2007. – С. 5.* 2. *Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственное правовое регулирование) – М.: Юрист, 2003. – С. 128.* 3. *Дмитров А.И. Социальное государство и духовная культура // Офіційний сайт общественной организации «Наша Родина». – 2004.* 4. *Лукашева Е.А. Права человека: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2003. – С. 74.* 5. *Vasak K. Les problemes specifiques de la mise en oeuvre des droits economiques et sociaux de l'homme. In: Louvain. Universite catholique de centre d'etudes europeennes. Vers une protection efficace des droits economiques et sociaux. Deuxime colloque de Departement des droits de l'homme. – Louvain, Vander, 1973. – P. 28.* 6. *Поленина С.В. Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект. – М.: Ин-т государства и права РАН, 2000. – С. 9.* 7. *Головистикова А.Н. Классификация*

прав человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.law-n-life.ru/arch/106_Golovistikova.doc **8.** *Новгородцев П.И.* О своеобразных элементах русской философии права. – М., 1995. – С. 387. **9.** *Абашидзе А.А., Солнцев А.М.* Новое поколение прав человека: соматические права // Московский журнал международного права. – 2009. – № 1. – С. 69. **10.** *Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева.* – М.: ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2000. – С. 217. **11.** *Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С.* – М.: Статут, 1999. – С. 619. **12.** *Право на физическую свободу / М.П. Авдеенкова, Ю.А. Дмитриев // Государство и право.* – 2005. – № 3. – С. 21. **13.** *Романовский Г.Б.* К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров'я: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (II Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародного права) «Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров'я» (23–24 квітня 2009р., м. Львів) / Упор. Сенюта І.Я., Терешко Х.Я. – Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2009. – С. 233. **14.** *Рудинский Ф.М.* Гражданские права человека: общетеоретические вопросы // Право и жизнь. – 2000. – № 31. – С. 16. **15.** *Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю.* Права человека: учебник. – М.: Эксмо, 2008. – С. 125. **16.** *Венгеров А.Б.* Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 307. **17.** *Vayre P., Vannineuse A.* Le risquy annonce de la pratique chirurgigate. Complications, dommages, responsabilitr, indemnisation... – Springer, 2003. – P. 175. **18.** *Ковлер А.И.* Антропология права: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2002. – С. 425. **19.** *Зильбер А.П.* Этика и закон в медицине критических состояний. – Петрозаводск: Изд-во петрозаводского университета, 1998. – С. 219, 221. **20.** *Поколения прав человека: основные этапы развития правовой идеи и правового института: Учебн. пос. // Институт Уполномоченного по правам человека в субъекте РФ / Под ред. А.Ю. Сунгурова.* – СПб., 2003. – С. 84.